

תפילה וקיום מצוות בעת מלחמה במקום צואה וריח רע

רב"ט (מיל'), הרב ירדן צבי שטרן - ביהמ"ד להלכות צבא

- א. גדרי ריח רע שיש לו עיקר ושאינן לו עיקר והחיוב להרחיק מהם
- ב. דין צואה ברשות אחרת ואופנים בהם ניתן להקל
- ג. טעם ההיתר ללמוד ולהתפלל בישוב שיש בו ריח רע תדיר
- ד. אם ניתן לקיים מצוות במקום הטינופת
- ה. קיום מצוות במקום לעג לרש
- ו. נקיות בעת אמירת דברים שבקדושה
- ז. סיכום

א. גדרי ריח רע שיש לו עיקר ושאינן לו עיקר והחיוב להרחיק מהם

נשאלה שאלה בקו הפתוח של הרכנות הצבאית - האם ניתן להתפלל ליד ריח רע העולה מגופות של מחבלים או חללי צה"ל, ושאלה זו שייכת גם לחיילים שנמצאים בשטח וגם לאלו שבמתחם זו"ק בשורה [בתחילת המלחמה]. וכן מצוי אצל לוחמים בשטח שנתקלים בריח רע שיוצא מצואת אדם. והשאלה באלו אופנים ניתן לקיים מצוות במקומות אלה? יש להעיר שכל הנידון הינו בצואת אדם, אבל לגבי צואת בעלי חיים מובא בשולחן ערוך¹ שאם אין ריחם מסריח מותר ללמוד תורה ולהתפלל כנגדם, וגם בדין צואת חמור רכה שדינה כצואת אדם², מ"מ יש לילך אחר רוב בע"ח בעיר ואין לחוש לצואת חמורים, וכמבואר בשו"ת שלמת חיים³.

והמקור לסוגיא זו מובא בגמרא⁴:

"ריח רע שיש לו עיקר רב הונא אמר מרחיק ד' אמות וקורא ק"ש ורב חסדא אמר מרחיק ד' אמות ממקום שפסק הריח וקורא ק"ש..."

1 אורח חיים סימן עט סעיף ד.
2 שם, סעיף ה.
3 אורח חיים סימן צה.
4 ברכות כה ע"א.

עוד נפסק בגמרא⁵:

"כמה ירחיק מהן ומן הצואה ד' אמות, אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא לא שנו אלא לאחוריו אבל לפניו מרחיק מלא עיניו".

כביאור המושג ריח רע שיש לו עיקר, כתב המשנה ברורה⁶ שדווקא דבר שנסרח מחמת עיפוש, ואילו דבר בעל ריח רע כגון עטרן, לא נקרא צואה. ולגבי ריח רע שאין לו עיקר פירש רש"י – הפחת רוח.

בשולחן ערוך⁷ פסק לחומרא כרב חסדא שצריך להרחיק מהצואה – ד' אמות מהיכן שפסק הריח, בנוסף לדין שצריך להרחיק כמלא עיניו מריח רע שיש לו עיקר. וממילא יוצא שחייל שנמצא בסמוך לגופה או לצואה, אינו רשאי ללמוד תורה ולהתפלל כיון שבשניהם הסירחון מגיע מחמת עיפוש ודינו כריח רע שיש לו עיקר. ויש לציין למ"ש השו"ע במקום אחר⁸ שהקורא ק"ש בליבו מחמת אונס יצא ידי חובה, והרמ"א העיר שבמקום שאינו נקי לגמרי מוטב שיהרהר בלבו ובלבד שלא יהיה מטונף לגמרי, כיון שאסור להרהר בדברי תורה במקום הטינופת, וכתב המשנ"ב⁹ שאם המקום מטונף לגמרי לא יהרהר בק"ש או ברכה ויחשוב בלבו שמחויב ואינו יכול לקיים, ויקבל שכר על המחשבה כיון שהוא אנוס.

ב. דין צואה ברשות אחרת ואופנים בהם ניתן להקל

כאשר האדם נמצא ברשות אחרת מהצואה, כתב הרא"ש¹⁰:

"ולפי זה נראה דאם צואה לפני הפתח מותר לקרות בבית אפ"ל רואה אותה, אפ"ל בתוך ד' אמות אם אין הריח מגיע אליו, רשות אחרת היא דפתח כנעול דמי והוי ליה כצואה בעששית ומותר".

יוצא שלדעת הרא"ש אם נמצא בחדר אחר מהריח רע או במקום שמוגבה י' אמות ויש בו ד' טפחים, דינו כרשות אחרת ורשאי לקרוא שם למרות שרואה צואה או גופות.

5 שם כו ע"א.

6 סימן עט ס"ק כג.

7 אורח חיים סימן עט סעיף א.

8 אורח חיים סימן סב סעיף ד.

9 ס"ק ט.

10 ברכות ג, מו.

אמנם הרשב"א¹¹ חלק על זה וכתב:

"היה מקום גבוה עשרה או נמוך עשרה יושב בצדו וקורא ק"ש, פי' והוא שלא יראה הצואה, הא ברואה לעולם אסור וכדמסיים ואזיל "ואם לאו מרחיק מלא עיניו".

בשולחן ערוך¹² ציין למחלוקתם ולא הכריע. ועיין במשנ"ב¹³ שנהגו להחמיר לדעה שהפסק רשות לא מועיל במקום שיש ריח רע.

ועיין בביה"ל¹⁴ שכתב:

"אף דלא מהני הפסק לריח רע מ"מ הרחקה ד' אמות ממקום שכלה הריח א"צ רק כל שאין מגיע לו הריח רע מותר ואף אם הוא בחדר שהוא שם הגיע הריח רע מ"מ כיון שלו לא הגיע מותר, ואם מגיע לו הריח רע אסור בזה רק מדרבנן דהוא חשוב רק כריח רע שאין לו עיקר דאיסורו רק מדרבנן".

ובמשנ"ב¹⁵ כתב שאם עוצם עיניו או שזהו זמן לילה, ניתן לסמוך בשעת הדחק כיון שהוא ברשות אחרת, ובמקום אחר כתב¹⁶ שמי שיש לו חולי ואינו מריח יכול להקל בזה במקום דחק. ונפק"מ לניד"ד לחייל שנמצא ליד ריח רע שמגיע מגופה של מחבל או מצואה, אך החייל התרגל לריח זה, כך שאינו מפריע לו, והאם לדון את מי שהתרגל לריח רע דינו כחולה שרשאי להקל בכה"ג, מדברי המשנ"ב אין הכרע בדבר.

אמנם האפיקי מגינים¹⁷ כתב:

"בורסקי שעוסק באומנותו דאז ריחו רע, אסור לו להתפלל עד שיצא ממנו הריח רע, וכן אחרים צריכים להתרחק ממנו, וכ"ש בבית הבורסקי שיש שם ריח רע שאסור להתפלל שם, אבל במקום שמעופש קצת שרי מן הדין, אלא משום מידת חסידות יש להחמיר. אך מי שהורגל באותו ריח ואינו מצטער, אין צריך להחמיר כלל".

ומדבריו נראה שגם למי שהתרגל לריח רע ניתן להקל כאשר הריח אינו חזק במיוחד ונמצא ברשות אחרת.

11 ברכות כה ע"א ד"ה היה.

12 אורח חיים סימן עט סעיף ב.

13 ס"ק טז.

14 סימן עט סעיף א ד"ה אעתיק [השביעי].

15 ס"ק יד.

16 ס"ק יח.

17 סימן עט ס"ק טז.

עוד יש לציין למה שחידש בחוט שני¹⁸ לגבי דין הרחקה ממקום שכלה הריח, וז"ל:
 "ריח רע שהרחיקו ממנו עד שנקלש הריח עד שהוא באופן כזה שאין לו הגדר
 של ריח שאין בני אדם יכולים לעמוד בפניו, אין דינו כריח רע".

ולשיטתו צריך להרחיק מגופות ומצואה עד למקום שבו הריח כגדר הנסבל עבור בני אדם
 שלא התרגלו, ואין צורך להרחיק עד שממש כלה הריח. שיטה זו מחודשת, אך כדאי הוא
 הגר"נ קרליץ לסמוך עליו בשעת הדחק.

ג. טעם ההיתר ללמוד ולהתפלל בישוב שיש בו ריח רע תדיר

כאן המקום לשאול בענין שאינו נוגע רק לחיילים, אלא לכל אלו שגרים במושבים וישובים
 בהם יש רפתות ולולים שמפיצים ריח רע למרחקים, על מה סמכו ללמוד ולהתפלל למרות
 הריח הרע? ולכאורה זה נגד דברי השולחן ערוך¹⁹ שאסור!

ומצינו בזה שני תירוצים באחרוני זמננו:

כתב בחוט שני²⁰:

"כללא דמילתא לא כל ריח רע נקרא ריח רע, כי אם ריח שבעצם יש לאדם
 נטיה להתרחק ממנו וקץ ממנה, כגון צואה ואשפה, אבל דבר שאם מתרגלים
 בו אין מרגישים חסרון, אין בכך כלום. על כן רפת בקר ולול תרנגולין שבני
 העיר שאינם רגילים בזה ואז זה מפריע להם, אבל לאחר זמן שמתרגלים לזה
 אין זה מפריע להם כל כך, משמע שאין זה ריח רע בעצם, ואין צריך להרחיק
 מהם".

ומדבריו יוצא שריח רע שציבור שלם התרגל אליו, אינו נידון כריח רע עבור בני העיר (בשונה
 מבורסקי ועובד זבל וכיוצ"ב שזו עבודה של יחידים שהרגלם לריח לא מועיל כלום).

ובשו"ת שבט הקהתי²¹ נשאל לגבי מקום שיש בו בואשים והפליטו ריח רע שמתפשט בכל
 הסביבה ועובר רק לאחר כמה שעות, אם ניתן להתפלל שם? והשיב:

"נראה להתיר ע"פ דאיתא במס' ברכות והכי איפסיק באו"ח (סי' ע"ט, ט)
 דאם יצא רוח מחבירו מותר בד"ת משום דא"א שהתלמידים קצתם גורסים
 וקצת ישנים ומפייחים בתוך השינה אבל לקרות ק"ש אסור עד שיכלה הרוח,
 ופירש"י שם החילוק משום דבק"ש אפשר לצאת ולקרות, משא"כ כשלומד

18 הלכות קריאת שמע עמ' קנח.

19 אורח חיים סימן עט סעיף ז.

20 הלכות קריאת שמע עמ' קנו.

21 חלק ג סימן מג.

דא"א לו לצאת דאיירי דלומד עם חבירו עי' במג"א (סק"ט) ועל כן התירו חז"ל אף כשלומד יחידי... ולפי"ז בשאלתינו דהריח מתפשט על שטח גדול ואפילו כשיצא מביכ"נ עדיין יש שם ריח רע וכיון דהוי ריח שאין לו עיקר דהחומר מפליט מגופה מתפזר ומזה נתהווה הריח ולא נשאר ממשות ואסור רק מדרבנן, י"ל דלא גזרו כשאין לו מקום לצאת, ולהמתין א"א כי לוקח הרבה זמן עד שיעבור הריח ויעבור זמן ק"ש ותפילה".

ומדבריו עולה שטעם ההיתר כמו בדינא דגמ' לגבי ת"ת ליד הפחה משום שאין לאן לברוח, והנפק"מ בין החוט שני לשבט הקהתי בניד"ד, לגבי חייל שנמצא כבר תקופה ליד גופות והתרגל לריח, שלטעם של החוט שני לא מהני בניד"ד כיון שציבור שלם אינו מתרגל לכך וגופה היא בהגדרה ריח רע, ואילו לדעת שבט הקהתי שטעם ההיתר מצד רשות אחרת כשאין לאן לברוח, ממילא בניד"ד שאין לחייל אפשרות לברוח מהריח ניתן להקל ללמוד ולהתפלל.

ד. אם ניתן לקיים מצוות במקום הטינופת

ואגב יש לציין למ"ש היד אליהו²² לגבי מי שנמצא בבית כלא במקום מטונף רשאי להתפלל כיון שמצוות התורה והיה מחניך קדוש זו מצוות עשה שיש לקיים היכן שאפשר, אך כשלא אפשר מותר להתפלל בכל זאת ויבוא עשה וידחה ל"ת. ובשו"ת יביע אומר²³ ציין לעוד פוסקים שכתבו כעין זה. אמנם יש לציין שלדעת המשנ"ב²⁴ שהובא לעיל, ודאי אין שום היתר לקרוא ק"ש במקום מטונף גם אם ע"י זה יפסיד את המצוה לגמרי.

וכאן הסוגיא מתחברת לנידון נוסף שנשאל בקו הפתוח של הרבנות הצבאית: האם ניתן לקיים מצוות (כגון הנחת תפילין וכיוצ"ב) ליד ריח רע שמגיע מגופות או מצואה, כאשר לא ניתן לילך למקום אחר במהלך היום?²⁵ ועיין בביה"ל²⁶ שדן לגבי קיום מצות מעשיות במקום

22 סימן יד.

23 חלק ו יו"ד סימן כט אות ו.

24 סימן סב ס"ק ט.

25 ולגבי מנהג העולם להניח תפילין פעם ביום, עיין בפרמ"ג (או"ח סי' ל"ז א"א סק"ב) שהובא בביה"ל (סי' ל"ז, ב' ד"ה מצותן) שדן אם מהתורה חייב כל היום או שדי ברגע אחד ושאר היום חייב מדרבנן, ומסקנתו שאם לא הניח אפילו רגע אחד במהלך היום ביטל עשה. ובתשו"ע (ח"א סי' מ"ט) כתב בשם הגרי"ז שבאמת חיובם כל היום ואין שיעור להניח ביום או בלילה ומדרבנן תיקנו להניח פעם ביום, וכן משמע מתוספתא (ברכות ו, י) שאם לא הניח שחרית מניחן כל היום. ומשום כך התשו"ע (שם) והאג"מ (או"ח ח"א סי' י) התירו להניח תפילין קודם עלוה"ש בשעת הדחק ויצא בזה יד"ח המצווה לאותו יום מפני שלילה זמן תפילין מעיקר הדין.

26 סימן תקפח סעיף ב ד"ה שמע.

מטונף וציידד להחמיר בזה. ולדעת החיד"א²⁷ והתורה לשמה²⁸ מותר לקיים מצוה בבית הכיסא באופן שלא יוכל לקיימה מחוצה לו מחמת אונס, וכן נראה מדברי היביע אומר הנ"ל. וכעין זה נשאל בקו הפתוח בפורים: האם ניתן לקיים מצוות מתנות לאביונים באמצעות העברה בנקאית בזמן שנמצא בבית הכיסא. ובזה נראה שיש להקל טפי, גם לביה"ל, כיון שאין צורך בכוונה במצוות צדקה. ומסתבר שאין לחלק בין צדקה למתנות לאביונים כיון ששניהם אותו דבר רק שבמהלך השנה יש חיוב לתורם לפחות שליש השקל [כ-20 ש"ח] כמבואר בשו"ע²⁹, ובפורים יש מצווה נפרדת לתרום כסף לעניים, ומ"מ ודאי שלכתחילה עדיף להימנע מקיום המצוה בבית הכיסא כשאפשר. ועיין בשו"ת משנה הלכות³⁰ שניתן לצאת ידי חובת מתנות לאביונים בפורים ע"י צ'ק או העברה בנקאית אפילו אם הכסף לא יגיע לעני בפועל בפורים עצמו.

כמו כן, יש לציין למה שכתבו הפוסקים³¹ שניתן לפזר הריח רע ע"י ריח אחר שיגבר עליו, כגון שריפת בגד או התזת מי בושם וכיוצ"ב. ופתרון זה מועיל למי שנמצא ברשות אחת עם ריח רע שאין לו עיקר או ברשות אחרת מריח רע שיש לו עיקר.

ה. קיום מצוות במקום לעג לרש

ולעניין הכנסת התפילין למקום הטינופת, מובא במשנ"ב³² בשם הרמ"ע מפאנו³³ שמותר לעבור להיכנס לבוש תפילין למבואות מטונפים, ולפי זה יש להקל בהנחת תפילין ליד המת. ומכאן יש ראייה להקל בהנחת תפילין במקום צואה וליד ריח רע ממחבלים, אך יש לעיין אם גם ליד חללי ישראל מותר או שיש בכך משום לועג לרש.

ומובא בגמרא³⁴ שאין לילך בבית קברות עם תפילין וציצית וס"ת, ובשו"ע³⁵ פסק כך להלכה, והעיר שאם הציצית והתפילין מכוסים – מותר. ועיין במשנ"ב³⁶ שנחלקו הט"ז והמגן גיבורים

27 טוב עין סימן יח אות לו.

28 סימן קלב.

29 יו"ד סימן רמט סעיף ב.

30 חלק ו סימן קכב.

31 עיין בציץ אליעזר חלק יב סימן יב שציין לכמה שכתבו כך.

32 סימן מג ס"ק כ.

33 סימן נט.

34 ברכות יח ע"א.

35 יו"ד סימן שסז סעיפים ב-ד.

36 סימן מה ס"ק ב.

אם צריך להרחיק מהמת ד' אמות או שכל החדר נחשב כד' אמות, ובשו"ת בצל החכמה³⁷ כתב שדעת רוב הפוסקים להקל, וגם בתורת המחנה³⁸ הורו להקל בעת צורך. ולדעת רוב הפוסקים איסור לועג לרש הוא מדרבנן, כמבואר בפמ"ג³⁹ ומהרי"א⁴⁰ ובדברי מלכיאלי⁴¹ ועוד פוסקים. ומובא בירושלמי⁴² ובדרכי משה⁴³ שאין להיכנס לבית קברות כדי לעשות צרכיו משום לועג לרש, ומהסוגיא משמע שדווקא כשנכנס לשם על מנת להשתין שייך לועג לרש, אבל אם נמצא זמן רב בבית הקברות ונצרך לנקביו אין בכך משום לועג לרש, ולפי זה בניד"ד יש להקל להניח תפילין ליד המת ואח"כ יכסה אותם ולא יחוש לזמן ההנחה שהן מגולים שעובר על איסור לועג לרש.

ו. נקיות בעת אמירת דברים שבקדושה

מובא בגמרא⁴⁴ שהותר להכניס בשבת לבית הכסא ג' אבנים לצורך ניגוב (למרות שאבנים מוקצה, משום כבוד הבריות), וכתב בשו"ת דברי חיים שמעיקר הדין די לנגב בג' אבנים למרות שנשאר מעט צואה דבוקה בבשרו, ובקריינא דאגרתא⁴⁵ כתב שיש לסמוך על דבריו בעת צורך.

ולכן אם יש ממשות של צואה אסור להתפלל, ואם ניקה עצמו והצואה לא נראית אחרי שניקה את עצמו שלוש פעמים, זה מספיק.

ואם מותר לשים תפילין בטנק שיש בו צרכים, עיין בשו"ע⁴⁶ ובמשנ"ב⁴⁷ שלכתחילה אין להכניס תפילין למקום שיש בו צואה כשניתן לשומרו במקום אחר (כגון שנמצא בביתו), ואם נמצא במקום צואה מחוץ לביתו יכניס את התפילין בשני כיסויים (כגון תפידנית בתוך אפוד), וכשאינן אפשרות גם בכיסוי אחד מותר, כיון שזו הדרך לשמור על התפילין, והובא באריכות בתורת המחנה⁴⁸.

37 חלק א סימן יד.

38 פרק ז תשובה יד.

39 או"ח סימן עא אשל אברהם ס"ק ה.

40 חלק א יו"ד סימן שסג.

41 חלק א סימן כב אות כב.

42 ברכות טו, ב.

43 יו"ד סימן שסח אות ג.

44 שבת פא ע"א.

45 חלק א סימן שעג.

46 או"ח סימן מג סעיפים ה-ז.

47 ס"ק כד.

48 פרק ב תשובה ט.

ולגבי תפילה וברכות בטנק שיש בו צואה מכוסה, מובא בשו"ע⁴⁹ שמותר לומר ק"ש מול צואה בעששית. וכתב המשנ"ב⁵⁰ שכל עוד אין ממנה ריח מותר אפילו בלי הרחקה ד' אמות. ולגבי שתן בבקבוק וכדומה, מובא בשו"ע⁵¹ שיש לשפוך לתוכו רביעית מים כדי לבטלו (ואפילו אם אינו מכוסה) ובלבד שישפוך רביעית בכל פעם שמשתיין, וגם אם השתינו כמה פעמים ושפכו לאחר מכן רביעית מועיל כמבואר במשנ"ב⁵², ובשעת הדחק כתב בפסקי תשובות⁵³ לסמוך על דעת הגר"א שרביעית אחת מועילה גם אם השתיין כמה פעמים לאחר ששפכו המים. ועייין בתורת המחנה⁵⁴ באריכות.

ולגבי מי רגליים שנספגו בקרקע או בכגוד ועדיין ניכרת בהם הרטיבות, עיין בשו"ע⁵⁵ שאם יש בהם כדי להרטיב את היד, אין להתפלל כנגדם. והרמ"א כתב שיש להחמיר רק במי רגליים שטופח על מנת להטפוח, וכתב המשנ"ב⁵⁶ שכך דעת כל האחרונים למעשה, ועיי"ש⁵⁷ שדין מי רגליים בכגוד כדין מי רגליים בקרקע. ולכן אם אינו טופח על מנת להטפוח, מותר.

ז. סיכום

והעולה מכל הנ"ל לדינא, בעת צורך יש לחיילים להקל לקרוא ק"ש ושאר דברים שבקדושה כאשר יש ריח רע שמגיע מצואה או גופה של מחבל, כאשר מקור הריח נמצא ברשות אחרת מהם, ומחיצה של עשרה טפחים גובה מועילה לענין זה גם אם רואים בעיניים את מקור הריח, וכדעת הרא"ש. אך היתר זה שייך דווקא כאשר הריח נסבל על החייל, מחמת שהתרגל אליו או מפני שאינו חזק כל כך. ויש פתרון נוסף, לפזר ריח שיגבר על הריח הרע כדי שיוכל להתפלל, וזה מועיל לריח רע שיש לו עיקר מרשות אחרת או לריח רע שאין לו עיקר אפילו באותה רשות.

עוד ציינו לדברי חוט השני ושבת הקהתי לגבי אמירת דברים שבקדושה כמושבים וכיוצ"ב, שיש בהם תמיד ריח רע מחמת הרפתות והלולים וכו'. שלדעת חוט השני, ריח רע שציבור שלם התרגל אליו אינו נחשב ריח רע, ואילו לדעת שבט הקהתי, ההיתר נובע מהעובדה שאין מקום אחר לברוח אליו ולומר דברים שבקדושה. ונפק"מ לגבי חייל שהתרגל לריח, שלדעת

49 אר"ח סימן עו סעיף א.

50 ס"ק ג.

51 אר"ח סימן עז סעיפים א-ב.

52 ס"ק ח.

53 שם אות א.

54 פרק ב תשובות ב-ג.

55 אר"ח סימן פב סעיף א.

56 ס"ק ד.

57 ס"ק ב.

חוט השני לא מהני מפני שגופה היא דבר מסריח בהגדרתו, ואילו לדעת שבט הקהתי שאין לאן לברוח, יהיה מותר.

כמו כן, כתבנו שמי שנמצא באותה רשות שיש בה צואה או גופה ואינו יכול לזוז משם כל היום, רשאי להניח תפילין בלא ברכה ולקיים את שאר מצוות מעשיות שאינן תלויות באמירת דברים שבקדושה. ואם נמצא ליד גופה של ישראל, ידאג לכסות את התפילין כדי לא לעבור באיסור של לעג לרש.

עוד הזכרנו לגבי מי שנמצא בטנק ולידו צואה או מי רגלים, שניתן להכניס לטנק תפילין בתוך שני כיסויים, וכן שמותר לומר דברים שבקדושה כנגד צואה מכוסה שאין הריח נודף החוצה או מול מי רגלים ששפכו לתוכם רביעית מים.